

บทนำ

ความสัมพันธ์ของวัฒนธรรมและบุคลิกภาพ

ความนำ

วิชาวัฒนธรรมและบุคลิกภาพ เป็นการศึกษาเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกันระหว่าง ความรู้ด้านมานุษยวิทยาและจิตวิทยา หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือเป็นความสัมพันธ์ระหว่างวิชา มานุษยวิทยาวัฒนธรรมกับจิตวิทยาด้านบุคลิกภาพ

ผู้ที่ศึกษาทางด้านมานุษยวิทยาวัฒนธรรมหรือนักมานุษยวิทยาจะให้ความสนใจ ในเรื่องวัฒนธรรมและชีวิตความเป็นอยู่ในสังคมต่าง ๆ แต่นักจิตวิทยาจะศึกษาวิเคราะห์ถึง บุคลิกภาพของคน เพื่อเกิดความเข้าใจว่าทำไมปัจเจกบุคคลจึงแตกต่างกัน ฉะนั้นในการศึกษา วิชาวัฒนธรรมและบุคลิกภาพ จึงเป็นเสมือนหนึ่งการเชื่อมโยงความรู้ทางด้านมานุษยวิทยาวัฒน- ธรรมและจิตวิทยาเข้าด้วยกัน

นอกจากนั้นยังมีวิชาทางสังคมศาสตร์อีก 2 สาขาที่เกี่ยวข้องในเนื้อหาด้วยอีกคือ วิชาสังคมวิทยาและจิตวิทยาสังคม แม้ว่าแต่เดิมวิชาสังคมวิทยาและจิตวิทยาสังคมจะผูกพัน กับสังคมตะวันตกมาก่อน แต่ปัจจุบันก็ได้หันมาสนใจศึกษาเกี่ยวกับจิตวิทยาบุคลิกภาพ ซึ่ง เป็นการศึกษาในลักษณะการศึกษาเปรียบเทียบทางวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน (cross - cultural studies)

นักมานุษยวิทยาศึกษาเรื่องราวต่าง ๆ โดยวิธีการสังเกตการณ์ (observation) และจากการสัมภาษณ์ (interviewing) ทำการบันทึกและวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้เกี่ยวกับประเพณี วัฒนธรรมและการจัดองค์กรทางสังคม แต่ถ้าเป็นการศึกษาทางด้านวัฒนธรรมและบุคลิกภาพจะ ให้ความสนใจเกี่ยวกับพฤติกรรมที่แสดงออกของบุคลิกภาพของคนเพื่อพิจารณาว่า โครงสร้างทาง วัฒนธรรมและโครงสร้างทางบุคลิกภาพเกี่ยวข้องกันอย่างไรในสังคมนั้น สิ่งที่น่าสังเกตประการ หนึ่ง คือ นักมานุษยวิทยามักไม่ใช้กลุ่มทดลองที่ควบคุมได้ (controlled experiments) และจะ

เข้าไปศึกษาในสังคมที่ไม่รู้หนังสือ (nonliterate societies) ซึ่งต่างจากนักจิตวิทยาที่จะทดลองกับกลุ่มควบคุม

กลุ่มนักจิตวิทยาไม่ว่าจะเป็นกลุ่มของฟรอยด์ (Freudian psychoanalysis) หรือกลุ่มของพฤติกรรมศาสตร์ (behaviorists) ต่างก็เห็นพ้องต้องกันว่าวัยเด็กมีความสำคัญอย่างยิ่งในการสร้างบุคลิกภาพของบุคคล ด้วยเหตุนี้ ต่างก็ให้ความสนใจที่จะศึกษาพัฒนาการของเด็กที่อยู่ในสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมต่าง ๆ กัน เช่น เรื่องการอบรมเลี้ยงดูและถ่ายทอดวัฒนธรรม (enculturation) อันเป็นกระบวนการที่เด็กจะได้รับการถ่ายทอดในระหว่างที่เด็กกำลังเจริญวัยเพื่อจะได้คุ้นเคยกับวัฒนธรรมในสังคมของตน นักมานุษยวิทยาวัฒนธรรมจะเฝ้าสังเกตพฤติกรรมของเด็กว่ามารดาปฏิบัติต่อเด็กอย่างไร และเด็กปฏิบัติต่อมารดาอย่างไร เช่น เรื่องระยะเวลาการให้นมเด็ก วิธีการหย่านม การฝึกการขับถ่าย (toilet training practices) ทักษะเกี่ยวกับความสนใจในเรื่องเพศของเด็ก การบังคับของบิดามารดาที่จะให้เด็กประพฤติถูกต้อง ข้อมูลในเรื่องต่าง ๆ เหล่านี้จะเป็นเครื่องชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างในการให้การเลี้ยงดูเด็กในแต่ละสังคม และเป็นปัจจัยที่ทำให้เด็ก ๆ มีความแตกต่างกันเมื่อเติบโตเป็นผู้ใหญ่

ความรู้เกี่ยวกับบุคลิกภาพของคนส่วนใหญ่ได้มาจากจิตแพทย์ (psychiatrists) และนักจิตวิเคราะห์ (psychoanalysis) เช่น ฟรอยด์ แม้ว่าความรู้ดังกล่าวจะมีคุณค่า แต่ก็มีข้อจำกัดอยู่ 2 ประการ คือ ประการแรก เป็นข้อมูลที่ได้มาจากบุคคลที่มีความทุกข์และปัญหา จนต้องไปหาจิตแพทย์ให้ช่วย ซึ่งก็จะกลายเป็นข้อมูลที่ค่อนข้างจะมีอคติสำหรับการเอาไปอ้างใช้กับบุคคลทั่ว ๆ ไป ประการที่สอง คนไข้ที่มีปัญหาทางจิตส่วนใหญ่จะเป็นชาวตะวันตก ได้แก่ ชาวอเมริกันและยุโรป ซึ่งมีวัฒนธรรมต่างจากชาวตะวันออก แต่ในความเป็นจริง การศึกษาในเรื่องดังกล่าวไม่สามารถจะจำกัดอยู่แค่นั้น เราต้องการศึกษาบุคลิกภาพของคนทั่วไปที่ชีวิตประสบความสำเร็จ ไม่ได้ป่วยด้วยโรคจิต โรคประสาท และขอบข่ายของการศึกษาก็ไม่ใช่ศึกษาเฉพาะในสังคมยุโรปและอเมริกันเท่านั้น แต่จำเป็นจะต้องทำการศึกษาเปรียบเทียบชีวิตของคนในวัฒนธรรมต่าง ๆ กัน (Barnouw 1973 : 5)

นักมานุษยวิทยาจะศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์ในลักษณะอิสระและเป็นธรรมชาติ ไม่ใช่ศึกษากันในคลินิก (clinic) หรือห้องทดลอง นักมานุษยวิทยา อาจจะใช้เวลาเป็น

เข้าไปศึกษาในสังคมที่ไม่รู้หนังสือ (nonliterate societies) ซึ่งต่างจากนักจิตวิทยาที่จะทดลองกับกลุ่มควบคุม

กลุ่มนักจิตวิทยาไม่ว่าจะเป็นกลุ่มของฟรอยด์ (Freudian psychoanalysis) หรือกลุ่มของพฤติกรรมศาสตร์ (behaviorists) ต่างก็เห็นพ้องต้องกันว่าวัยเด็กมีความสำคัญอย่างยิ่งในการสร้างบุคลิกภาพของบุคคล ด้วยเหตุนี้ ต่างก็ให้ความสนใจที่จะศึกษาพัฒนาการของเด็กที่อยู่ในสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมต่าง ๆ กัน เช่น เรื่องการอบรมเลี้ยงดูและถ่ายทอดวัฒนธรรม (enculturation) อันเป็นกระบวนการที่เด็กจะได้รับการถ่ายทอดในระหว่างที่เด็กกำลังเจริญวัย เพื่อจะได้คุ้นเคยกับวัฒนธรรมในสังคมของตน นักมานุษยวิทยาวัฒนธรรมจะเฝ้าสังเกตพฤติกรรมของเด็กว่ามารดาปฏิบัติต่อเด็กอย่างไร และเด็กปฏิบัติตอบต่อมารดาอย่างไร เช่น เรื่องระยะเวลาการให้นมเด็ก วิธีการหย่านม การฝึกการขับถ่าย (toilet training practices) ทักษะเกี่ยวกับความสนใจในเรื่องเพศของเด็ก การบังคับของบิดามารดาที่จะให้เด็กประพฤติถูกต้อง ข้อมูลในเรื่องต่าง ๆ เหล่านี้จะเป็นเครื่องชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างในการให้การเลี้ยงดูเด็กในแต่ละสังคม และเป็นปัจจัยที่ทำให้เด็ก ๆ มีความแตกต่างกันเมื่อเติบโตเป็นผู้ใหญ่

ความรู้เกี่ยวกับบุคลิกภาพของคนส่วนใหญ่ได้มาจากจิตแพทย์ (psychiatrists) และนักจิตวิเคราะห์ (psychoanalysis) เช่น ฟรอยด์ แม้ว่าความรู้ดังกล่าวจะมีคุณค่า แต่ก็มีข้อจำกัดอยู่ 2 ประการ คือ ประการแรก เป็นข้อมูลที่ได้มาจากบุคคลที่มีความทุกข์และปัญหาจนต้องไปหาจิตแพทย์ให้ช่วย ซึ่งก็จะกลายเป็นข้อมูลที่ค่อนข้างจะมีอคติสำหรับการเอาไปอ้างใช้กับบุคคลทั่ว ๆ ไป ประการที่สอง คนไข้ที่มีปัญหาทางจิตส่วนใหญ่จะเป็นชาวตะวันตก ได้แก่ ชาวอเมริกันและยุโรป ซึ่งมีวัฒนธรรมต่างจากชาวตะวันออก แต่ในความเป็นจริง การศึกษาในเรื่องดังกล่าวไม่สามารถจะจำกัดอยู่แค่นั้น เราต้องการศึกษาบุคลิกภาพของคนทั่วไปที่ชีวิตประสบความสำเร็จ ไม่ได้ป่วยด้วยโรคจิต โรคประสาท และขอบข่ายของการศึกษาก็ไม่ใช่ศึกษาเฉพาะในสังคมยุโรปและอเมริกันเท่านั้น แต่จำเป็นจะต้องทำการศึกษาเปรียบเทียบชีวิตของคนในวัฒนธรรมต่าง ๆ กัน (Barnouw 1973 : 5)

นักมานุษยวิทยาจะศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์ในลักษณะอิสระและเป็นธรรมชาติ ไม่ใช่ศึกษากันในคลินิก (clinic) หรือห้องทดลอง นักมานุษยวิทยา อาจจะใช้เวลาเป็น

เดือน ๆ ในการศึกษาพฤติกรรมของกลุ่มคนบางกลุ่ม ซึ่งกลุ่มคนที่ถูกศึกษานี้จะต่างจากคนไข้ที่ไปหาจิตแพทย์ เพราะบุคคลที่ถูกศึกษามักจะไม่บอกกล่าวปัญหาความเดือดร้อนของตนกับนักมานุษยวิทยาเหมือนอย่างที่คุณใช้พูดคุยกระทำกับจิตแพทย์ ฉะนั้น นักมานุษยวิทยาอาจจะต้องใช้เวลาที่จะศึกษาโดยวิธีสังเกตจากการดำเนินชีวิตประจำวันเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ปราศจากการปรุงแต่ง แต่จะเห็นภาพที่เป็นจริง ๆ ในเรื่องกิจกรรม ประเพณี และวัฒนธรรม ด้วยเหตุนี้บางคนก็วิจารณ์ว่าข้อมูลที่ได้จากนักมานุษยวิทยาดังกล่าวมีความเป็นวิทยาศาสตร์หรือมีเหตุผล (scientific) น้อยกว่าสิ่งที่ได้จากนักจิตวิทยา ซึ่งทำงานทดลองกับกลุ่มที่ควบคุมได้

อย่างไรก็ตาม วิชาวัฒนธรรมและบุคลิกภาพนั้นได้รวมเอาการศึกษา อันมีค่าของนักมานุษยวิทยาและนักจิตวิทยาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมและบุคลิกภาพเข้าไว้ด้วยกัน เพราะเป็นการศึกษาในเรื่องวัฒนธรรมอันเป็นส่วนหนึ่งของวิชามานุษยวิทยา และเป็นการศึกษาเรื่องบุคลิกภาพซึ่งเป็นส่วนสำคัญในการศึกษาจิตวิทยา

ความหมายของ "วัฒนธรรม" (Culture)

Edward B. Tylor เป็นผู้ที่ใช้คำว่า "วัฒนธรรม" (Culture) เป็นครั้งแรก ในปี ค.ศ. 1871 ซึ่งต่อมาก็เป็นที่ยอมรับของนักมานุษยวิทยาและนักสังคมวิทยา Tylor ได้ให้คำจำกัดความ "วัฒนธรรม" ไว้ในหนังสือ Primitive Culture ว่า "วัฒนธรรมหมายถึงส่วนทั้งหมดที่ซับซ้อน ซึ่งรวมความรู้ ความเชื่อ ศิลปะ กฎหมาย ศิลธรรม ประเพณี ความสามารถและนิสัยอื่น ๆ ที่มนุษย์ได้รับในฐานะเป็นสมาชิกของสังคม (Barnouw 1973 : 7)

Tylor กล่าวว่า วัฒนธรรมทำให้มนุษย์แตกต่างจากสัตว์อื่น เพราะมนุษย์มีภาษามีสถาบันต่าง ๆ มีศีลธรรม มีจารีตประเพณี มีการถ่ายทอดเพิ่มพูนสืบต่อกันมา และมีเครื่องมือเครื่องใช้ที่ทันสมัย มนุษย์สามารถอธิบายความหมายของพฤติกรรมต่าง ๆ และสิ่งต่าง ๆ ด้วยถ้อยคำหรือประดิษฐ์ขึ้นเป็นสัญลักษณ์

ต่อมา Ralph Linton ได้ให้คำจำกัดความของ "วัฒนธรรม" ไว้ว่า วัฒนธรรมคือรูปแบบของพฤติกรรมที่ได้จากการเรียนรู้และเป็นผลของพฤติกรรม ซึ่งสาระที่ประกอบขึ้นมาเป็น

พฤติกรรมดังกล่าวจะได้รับการถ่ายทอดและเป็นเจ้าของร่วมกันโดยสมาชิกในสังคมนั้น (Barnouw 1973 : 8)

ดังนั้น ถ้าจะสรุปจะให้ได้ความหมาย "วัฒนธรรม" ก็คือ วิธีการดำเนินชีวิตของคนหนึ่ง รูปแบบของพฤติกรรมจะได้อาจมาจากการเรียนรู้ซึ่งพฤติกรรมดังกล่าวอาจจะแสดงออกมาในรูปแบบที่สังคมกำหนดไว้ หรืออาจจะผิดแผกแตกต่างไปบ้าง พฤติกรรมเรียนรู้ดังกล่าวจะส่งทอดจากคนหนึ่งไปยังลูกหลานโดยมีภาษาและการเลียนแบบเป็นสื่อ ไม่ใช่อาศัยสัญชาตญาณ (instinct) หรือพันธุกรรม (Wiggins, Wiggins and Zaden 1994 : 38)

การที่กล่าวว่า วัฒนธรรมเป็นรูปแบบของการดำเนินชีวิต (way of life) นั้น ย่อมจะเกี่ยวข้องกับความเป็นบูรณาการ (integration) และความยึดเหนี่ยวกัน (cohesion) ฉะนั้น วัฒนธรรม จึงเป็นสิ่งที่ยืดหยุ่นและเปลี่ยนแปลงได้ตามกาลเวลา ตัวอย่างเช่น วัฒนธรรมเกี่ยวกับการแต่งกาย โดยทั่วไปเป็นประเพณี สำหรับผู้ชายที่จะนุ่งกางเกงและผู้หญิงสวมกระโปรง แต่พฤติกรรมการแต่งกายดังกล่าว อาจจะเปลี่ยนแปลงไปได้ คือ ผู้หญิงอาจจะชอบนุ่งกางเกง และผู้ชายเช่นชาวสก็อตก็มีชุดประจำชาติในลักษณะกระโปรง

อีกประการหนึ่ง วัฒนธรรมในแต่ละสังคม จะช่วยให้สมาชิกในสังคมสามารถแก้ปัญหาบางอย่างเกี่ยวกับชีวิตประจำวันได้ เพราะมีคำตอบไว้ให้สมาชิกแล้ว กล่าวคือ เด็ก ๆ ที่เติบโตขึ้นในสังคมจะเรียนรู้และเข้าใจสังคมและสิ่งแวดล้อมโดยอาศัยวัฒนธรรม วัฒนธรรมจะช่วยให้สมาชิกของสังคมเข้าใจในการปรับตัวพร้อมกับสร้างความรู้สึกเชื่อมั่นในตนเอง เพราะวัฒนธรรมรวมถึงศาสนา ประเพณี ความเชื่อ ระเบียบของสังคม ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะอบรมหล่อหลอมสมาชิกแต่ละคนให้เข้าใจในการมองโลก เป็นที่น่าสังเกตว่าคนส่วนใหญ่จะเข้าใจและยอมรับวัฒนธรรมของตน เขาจะไม่ตั้งคำถามว่าทำไมต้องทำอย่างนี้ อย่างนั้น ในทางกลับกันหากมนุษย์ขาดวัฒนธรรม ก็คงจะไม่รู้ว่าจะทำอย่างไรในการอยู่ในสังคม คล้ายกับคนที่หลงทาง ฉะนั้นมนุษย์ตั้งแต่แรกเกิดก็จะผูกพันกับสิ่งที่เรียกว่าวัฒนธรรมล้อมรอบตัวอยู่ เมื่อเติบโตขึ้นมาเขาก็เรียนรู้ว่าจะมีรูปแบบพฤติกรรมอย่างไรในสังคม

มนุษย์กับวัฒนธรรม

มนุษย์เกิดมาพร้อมกับสิ่งที่เป็นมรดกตกทอดทางพันธุกรรม เชื้อชาติ และสัญชาติญาณ แต่สิ่งที่มนุษย์แตกต่างจากสัตว์ คือมนุษย์มีความสามารถในการเรียนรู้ รู้จักเปลี่ยนแปลงปรับปรุง หรือสร้างสิ่งต่าง ๆ ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมเพื่อสนองตอบต่อการดำรงชีวิตอยู่ในสังคม สิ่งเหล่านี้มีวิวัฒนาการมาเป็นลำดับ จนกลายเป็นวิถีชีวิตของกลุ่ม

เด็กที่เกิดมาภายหลังในฐานะสมาชิกของครอบครัวและสังคมส่วนรวมย่อมจะได้รับการศึกษาอบรมและเรียนรู้วิถีชีวิต ซึ่งเกี่ยวข้องกับบรรทัดฐาน ค่านิยม ความเชื่อ หรือเรียกโดยรวมว่าวัฒนธรรม การเรียนรู้ดังกล่าว ไม่ใช่การเรียนรู้เพียงหนึ่งหรือสองคน แต่คนในสังคมจะเรียนรู้ร่วมกันและร่วมกันรักษาวัฒนธรรม รวมทั้งสืบสานสู่สมาชิกรุ่นต่อ ๆ มา มนุษย์ในแต่ละชุมชน ภูมิภาค ประเทศ จึงเป็นเจ้าของวัฒนธรรมร่วมกัน

วัฒนธรรมที่มนุษย์สร้าง มนุษย์เป็นเจ้าของ และมนุษย์เป็นผู้เปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม ขณะเดียวกันวัฒนธรรมก็สามารถสร้างหล่อหลอมสมาชิกของสังคมให้เห็นไปตามกรอบบรรทัดฐานต้องการ ฉะนั้นหากจะกล่าวถึงวัฒนธรรม อาจกล่าวได้ว่า วัฒนธรรมคือประเด็นต่าง ๆ เหล่านี้

- วัฒนธรรมคือสิ่งซึ่งเป็นนิสัยหรือความประพฤติที่เคยชินของคนในสังคม ซึ่งมนุษย์เป็นผู้สร้างและปรับปรุงจากธรรมชาติ เรียนรู้จากกันและกัน
- วัฒนธรรมคือสิ่งที่มนุษย์สามารถเปลี่ยนแปลง ปรับปรุง สร้างขึ้นเพื่อดำรงไว้ซึ่งชีวิตสังคมโดยรวม และถ่ายทอดสู่สมาชิกรุ่นต่อมา
- วัฒนธรรมคือความคิดเห็น ค่านิยม ความประพฤติ การปฏิบัติใด ๆ ของบุคคลในสังคม โดยแสดงออกมาทางภาษาหรือทางด้านความเชื่อและประเพณี
- วัฒนธรรมคือ มรดกทางสังคม ที่มนุษย์ได้มาจากการเรียนรู้และสืบทอดสืบสานต่อไปให้กับลูกหลาน เพื่อการดำรงอยู่ต่อไป

ความหมายของบุคลิกภาพ (Personality)

สำหรับความหมายของบุคลิกภาพได้มีผู้ให้คำจำกัดความเอาไว้มากมาย ทั้งซับซ้อนและไม่ซับซ้อนอย่างเช่น Morton Prince ให้ความหมายไว้ว่า บุคลิกภาพคือผลรวมด้านชีวภาพที่เกี่ยวข้องกับอารมณ์ดั้งเดิม แรงกระตุ้น ท่าทีที่บ่งบอก สัญชาตญาณ ซึ่งได้มาจากชีวภาพของบุคคลนั้น และรวมถึงอารมณ์และท่าทีในการปรับตัวที่ได้มาจากประสบการณ์ (Barnouw 1973 : 8)

Gordon W. Allport กล่าวว่า บุคลิกภาพ คือการจัดระบบกลไกของปัจเจกบุคคล ซึ่งเกี่ยวข้องกับระบบการทำงานทางร่างกายและจิตใจ ซึ่งจะเป็นเครื่องกำหนดการปรับตัวที่เป็นแบบเฉพาะของบุคคลนั้นต่อสิ่งแวดล้อม ซึ่งความหมายดังกล่าวนี้ Allport ได้เน้นที่องค์ประกอบของการบูรณาการที่มีอยู่ในบุคลิกภาพของปัจเจกบุคคล ซึ่งจะเชื่อมโยงไปสู่ความคงเส้นคงวาในพฤติกรรม

John B. Watson ให้ความหมายบุคลิกภาพไว้ว่า บุคลิกภาพคือผลรวมของกิจกรรม ซึ่งได้จากการเฝ้าสังเกตเป็นระยะเวลาอันพอที่จะเป็นข้อมูลที่นำเชื่อถือ

จากคำอธิบายของนักวิชาการต่าง ๆ จะเห็นว่าความหมายหลากหลายของวัฒนธรรมและบุคลิกภาพนั้นมีความเป็นนามธรรมมาก และเป็นความหมายแบบสรุปรวม ซึ่งเน้นเรื่องการบูรณาการ (integration) ฉะนั้นการให้ความหมายที่แน่ชัดอย่างใดอย่างหนึ่งจึงเป็นไปได้ยาก และความหมายของบุคลิกภาพตามทัศนะของนักจิตวิเคราะห์จะแตกต่างไปจากนักพฤติกรรมศาสตร์ นักจิตวิทยาชาวอเมริกันจะได้รับอิทธิพลจากกลุ่มพฤติกรรมศาสตร์ ส่วนนักมานุษยวิทยาชาวอเมริกันที่ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมและบุคลิกภาพมากที่สุดได้รับอิทธิพลจากนักจิตวิทยาและจิตวิเคราะห์กลุ่มยุโรป เช่น กลุ่ม Gestalt ซึ่งมีความเชื่อไปทางด้านที่ว่าบุคลิกภาพนั้นจะเน้นเกี่ยวกับลักษณะบูรณาการและการรวมตัวสร้างขึ้นมาเป็นนิสัยของบุคคล และให้ความสำคัญว่าบุคลิกภาพน่าจะเป็นสิ่งซึ่งมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมมากกว่ามีความสำคัญเท่าเทียมกัน

จากหนังสือ The Authoritarian Personality (1950) ของ T. W. Adorno, Else Frenkel Brunsvik, D.J. Levinson และ R. Nevitt Sanford ให้ความหมายของบุคลิกภาพไว้ว่าสนใจและแตกต่างกันว่า บุคลิกภาพเป็นการจัดระเบียบของพลังภายในตัวบุคคลซึ่งจะมากหรือน้อยก็แล้วแต่บุคคลนั้น พลังดังกล่าวนี้จะช่วยกำหนดการตอบสนองในสถานการณ์ต่าง ๆ กัน และจะช่วยให้พฤติกรรมของบุคคลเป็นไปอย่างสอดคล้องกัน (consistency of behavior) ไม่ว่าจะเป็นการแสดงออกทางคำพูดหรือทางกาย ฉะนั้นพฤติกรรมแม้ว่าจะคงเส้นคงวาหรือสอดคล้องแต่ก็ไม่ใช่สิ่งเดียวกันกับบุคลิกภาพ แต่บุคลิกภาพมีอยู่ในตัวบุคคลและอยู่เบื้องหลังพฤติกรรมของบุคคล พลังแห่งบุคลิกภาพไม่ใช่การตอบสนอง แต่เป็นสิ่งที่พร้อมสำหรับการตอบสนอง

เมื่อพิจารณาถึงความสอดคล้องหรือคงเส้นคงวา (consistency) ของพฤติกรรม น่าจะพาดพิงไปถึงวัฒนธรรมหรือบทบาททางสังคมของบุคคลมากกว่าจะไปเกี่ยวข้องกับเรื่องบุคลิกภาพแต่เพียงอย่างเดียว ตัวอย่างเช่น การที่เรามีพฤติกรรมทางวาจาเกี่ยวกับการใช้ภาษาพูด เช่น ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ ได้ก็เป็นเพราะเราอยู่ในวัฒนธรรม ซึ่งสังคมกำหนดไว้ว่าเป็นเรื่องของวัฒนธรรมไม่ใช่เรื่องบุคลิกภาพ ความคงเส้นคงวาของพฤติกรรมทางกายที่แสดงออกให้เห็นได้ เช่น การนั่งบนเก้าอี้ในสังคมสมัยใหม่ หรือการนั่งบนพื้นในสังคมแบบดั้งเดิม ก็เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม หรือการที่คนไปทำงานทุกเช้าตามเวลาที่เคย หรือกลับบ้านตอนเย็นตามเวลากำหนดก็เป็นพฤติกรรมคงเส้นคงวาที่เป็นผลมาจากระบบสังคมวัฒนธรรม ซึ่งกำหนดบทบาทคนในสังคมไว้ เป็นที่น่าสังเกตว่า ส่วนที่เป็นความคงเส้นคงวาของบุคลิกภาพนั้นน่าจะเกี่ยวข้องกับการได้รับสัมผัสในเรื่องคุณค่า ทักษะคติของปัจเจกบุคคล เป็นการหล่อหลอมของโครงสร้างบางอย่างในเรื่องการรับรู้หรือการสำนึก (perception) และการมองโลก (cognition) ซึ่งทั้ง 2 เรื่องต่างเป็นส่วนหนึ่งของบุคลิกภาพของบุคคล

ฉะนั้นพอสรุปได้ว่าบุคลิกภาพคือการจัดระเบียบพลังภายในบุคคล ซึ่งประกอบด้วยความซับซ้อนของทัศนคติ ค่านิยม และการมองโลก ซึ่งจะก่อให้เกิดรูปแบบแห่งพฤติกรรมที่คงเส้นคงวาของปัจเจกบุคคล หรืออาจจะกล่าวได้ว่าบุคลิกภาพ คือ สภาพร่างกายที่เปลี่ยนแปลงได้ของปัจเจกบุคคล โดยมีระบบทางจิตและกายที่กำหนดบุคคลนั้น มีการปรับตัวต่อสภาพสังคมและสิ่งแวดล้อม ซึ่งทำให้แตกต่างจากบุคคลอื่น

อีกประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจก็คือ บุคลิกภาพของบุคคลนั้นมีอะไรเป็นตัวกำหนด จะเป็นสิ่งแวดล้อม หรือเป็นเรื่องของพันธุกรรม นักจิตวิทยารุ่นก่อนเน้นว่า บุคลิกภาพของบุคคล เป็นสิ่งที่ฝังลึกอยู่ภายใน จนบุคคลเติบโตใหญ่ สิ่งนั้นจะกำหนดความประพฤติ ทัศนคติ แต่จะมากหรือน้อยก็ขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมและสถานการณ์ เพราะการที่จะรู้ว่าใครมีบุคลิกภาพอย่างไร จะต้องดูเขาในหลาย ๆ สถานการณ์ เช่น คนที่มีความก้าวร้าวเป็นบุคลิกของเขา จะมีวิธีแสดงความก้าวร้าวได้หลายทาง เป็นต้นว่า ทางกำลัง ทางวาจา ทุกสิ่งที่บุคคลทำเมื่อรวมกันแล้วก็คือตัวบุคคลคนนั้น ฉะนั้นการที่จะกำหนดไปว่าใครมีบุคลิกภาพอย่างไรก็ต้องใช้เวลานานพอสมควร ไม่ควรพิจารณาเพียงส่วนเดียวหรือสถานการณ์เดียว

ฉะนั้นบุคลิกภาพซึ่งเกิดจากรูปแบบแห่งพฤติกรรมที่ประกอบด้วยทัศนคติ ค่านิยม และการมองโลกที่มีการปรับตัวต่อสภาพสังคมและสิ่งแวดล้อม ทำให้แตกต่างจากบุคคลอื่น สภาพสังคมและสิ่งแวดล้อมดังกล่าวนั้นก็เป็ผลมาจากวัฒนธรรมนั่นเอง

โดยสรุปมนุษย์กับวัฒนธรรมได้วิวัฒนาการควบคู่กันมาตลอด บางทีวัฒนธรรมก็เป็นส่วนที่สร้างให้มนุษย์มีวิวัฒนาการ บางทีมนุษย์ก็เป็นผู้สร้างวัฒนธรรม บุคลิกภาพกับวัฒนธรรม จึงมีส่วนเกี่ยวข้องกัน และร่วมกันที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงและความก้าวหน้า บุคคลได้ฝังวัฒนธรรมไว้ในบุคลิกภาพส่วนหนึ่ง (เพราะอีกส่วนหนึ่งนั้นได้จากพันธุกรรม) ด้วยเหตุนี้บุคลิกภาพจึงเป็นผลมาจากวัฒนธรรม ซึ่งได้รับการฝึกให้เรียนรู้ระเบียบ (socialization) และสร้างสมกันมาตลอดตั้งแต่วัยเด็ก และวัฒนธรรมนี้เองที่ทำให้ปัจเจกบุคคลแตกต่างกัน ทำให้กลุ่มชนในสวนต่าง ๆ ของโลกแตกต่างกัน ตัวอย่างเช่น นาย ก. ย่อมมีบางสิ่งบางอย่างแตกต่างจาก นาย ข. แม้จะเป็นคนชาติเดียวกัน แต่เนื่องจาก นาย ก. มาจากครอบครัวที่มีปัจเจกวัฒนธรรม (individual culture) ที่แตกต่างจากนาย ข. เช่น การอบรมเลี้ยงดูของครอบครัว (ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมย่อย) ตัวอย่างนี้เป็นการมองในระดับปัจเจกบุคคล ถ้าในระดับกลุ่มก็อาจจะเปรียบเทียบได้ในระดับในสังคมเดียวกัน เช่น บุคลิกภาพของคนไทยทางใต้ ทางอีสาน ทางเหนือ เป็นต้น หรือการเปรียบเทียบกันในระดับชาติ เช่น บุคลิกภาพของคนไทยกับบุคลิกภาพของคนตะวันตก เป็นต้น ก็เป็นการมองวัฒนธรรมในระดับสังคม (social culture) และระดับชาติ (national culture)

ความคงเส้นคงวาของบุคลิกภาพ (Consistency of Personality)

แนวความคิดของบุคลิกภาพเกี่ยวกับเรื่องความคงเส้นคงวาของบุคลิกภาพนั้นก็ คือการที่บุคคลทำอะไรก็ตาม วิธีทางที่เขาประพฤติปฏิบัตินั้นจะแสดงให้เห็นถึงบุคลิกภาพของเขาในระดับหนึ่ง เป็นต้นว่า เราคงเคยสังเกตว่าเพื่อนบางคนจะมีลักษณะของพฤติกรรมและการแสดงออกเฉพาะตนเอง เช่น ทำทางเดินหรือแม้แต่การกิน การพูด การแสดงออก หรือตัวอย่างงานศิลปะของศิลปินที่มีชื่อเสียง เช่น การประพันธ์เพลงของโมซาร์ท (Mozart) หรือรูปวาดของแวนโก๊ะ (Van Gogh) ซึ่งงานเหล่านี้จะสามารถถ่ายทอดและแสดงลักษณะที่เป็นของแต่ละบุคคล โดยเฉพาะและแตกต่างไปจากคนอื่น นอกจากนั้นบุคลิกภาพและวัฒนธรรมยังเกี่ยวข้องซึ่งกันและกัน ดังจะเห็นตัวอย่างในเรื่อง การเลียนแบบในสิ่งเดียวกันของคนที่มีบุคลิกลักษณะต่าง ๆ กัน เป็นต้นว่า นักแต่งเพลงที่นิยมชมชื่นกับผลงานของโมซาร์ท ก็จะพยายามศึกษาและเลียนแบบดนตรีดังกล่าว ซึ่งแต่ละคนก็จะมีลักษณะเฉพาะของตนหรืออีกตัวอย่างหนึ่ง ก็คือ เด็กนักเรียนในห้องหนึ่งซึ่งได้รับเรียนรู้สั่งสอนจากครูคนเดียวกันก็จริง แต่แต่ละคนก็จะพัฒนานิสัยหรือลักษณะที่เป็นของตนเองออกมาให้เห็น เช่น ลายมือของนักเรียนแต่ละคนจะสังเกตได้ว่าแตกต่างกัน

ตามที่กล่าวว่าบุคลิกภาพของบุคคลจะมีลักษณะคงเส้นคงวาก็จริง แต่ก็มีสิ่งที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งก็คือ บุคลิกภาพนั้นอาจจะเกิดความขัดแย้งภายใน (internal conflicts) และความไม่คงเส้นคงวาได้ ตัวอย่างเช่น คนที่มีลักษณะโอ้อวดก็ไม่จำเป็นต้องเป็นคนที่มีความมั่นใจในตนเองสูง หรือเด็กชายที่รู้สึกว่าเขาเองมีปมด้อยทางกายก็อาจจะพัฒนาพฤติกรรมที่เข้มแข็งเพื่อเป็นการชดเชย กลไกดังกล่าวนี้จะได้พบในส่วหนึ่งของบุคลิกภาพรวม (total personality) นอกจากนั้นเรื่องของความไม่คงเส้นคงวาของพฤติกรรมนี้อาจจะเกี่ยวข้องกับเงื่อนไขของสถานภาพและบทบาท (status and role) เช่น เด็กอาจจะประพฤติตนกับพ่อแม่อย่างหนึ่ง แต่กับเพื่อนเป็นอีกอย่าง ฉะนั้นเราก็อาจจะกล่าวได้ว่าบุคลิกภาพของบุคคลอาจจะเปลี่ยนแปลงได้ ขณะที่ตอนเป็นเด็กมีบุคลิกภาพอย่างหนึ่งแต่พอโตขึ้นก็เปลี่ยนไป

Gordon Allport ผู้ซึ่งให้ความสนใจในเรื่อง ความคงเส้นคงวาของบุคลิกภาพ เห็นว่าคนหนุ่มสาวอยู่ในวัยที่ให้ความสำคัญกับตนเองอย่างมีอิสระ แรงจูงใจของคนหนุ่มสาวจะ

เป็นอย่างไว้นั้นจะก่อตัวมาจากชีวิตในวัยเด็ก แต่แรงจูงใจนี้ก็เป็นที่มาของชีวิตในวัยเด็ก ดังนั้น บุคลิกภาพจึงมีลักษณะดังกล่าวด้วย

บุคลิกภาพและวัฒนธรรม (Personality and Culture)

บุคลิกภาพจะมีความเป็นบูรณาการ (integration) และความสอดคล้องภายใน บุคลิกภาพนั้น (internal consistency) นอกจากนั้นยังเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นให้เห็นได้จริง โดยผ่านทาง พฤติกรรมที่แสดงออกของบุคคล Francis L.K. Hsu ได้เสนอแนวความคิดในงานเขียนของตน ว่าควรจะเปลี่ยนชื่อเรียกเสียใหม่ว่า มานุษยจิตวิทยา (Psychological Anthropology) แทนคำว่า วัฒนธรรมและบุคลิกภาพ (Culture and Personality) เพราะคำว่า "บุคลิกภาพ" นั้นอาจจะทำให้เข้าใจความหมายว่ามันสมบูรณ์ในตัวเอง แต่อันที่จริงแล้ว "บุคลิกภาพ" เป็นกระบวนการของการมีความสัมพันธ์กันระหว่างปัจเจกบุคคล และสังคม ปัจเจกบุคคลและวัฒนธรรม ทั้ง "วัฒนธรรม" และ "บุคลิกภาพ" ต่างก็เป็นนามธรรม ซึ่งหมายถึงกระบวนการมากกว่าจะเป็นสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่เกิดขึ้นเป็นตัวตน ฉะนั้นนักวิชาการบางท่านอาจจะให้ความสำคัญแก่วัฒนธรรมมากกว่า บุคลิกภาพ อย่างเช่น ความเห็นของ Leslie White ในหนังสือชื่อ Ethnological Theory หรือ ความเห็นของ Hsu ก็เช่นกันที่เห็นว่าถ้าใช้คำว่า บุคลิกภาพ (personality) จะจำกัดเกินไป

บุคลิกภาพน่าจะเกิดขึ้นก่อนวัฒนธรรม นักมานุษยวิทยาได้ทำการศึกษากับกลุ่มไพรเมท (primate) ได้แก่พวก วานร และลิง ก็ปรากฏว่ารูปแบบของบุคลิกของสัตว์ตระกูลดังกล่าวได้รับการส่งทอดอย่างเห็นได้ชัด และได้มาจากกระบวนการปรับตัว (adaptive process) ซึ่งเป็นผลมาจากการเลือกสรรทางธรรมชาติ และความเด่นชัดทางด้านพันธุกรรม บุคลิกภาพจะเกิดจากการปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมที่แตกต่างกัน อย่างไรก็ตามเรื่องบุคลิกภาพของคนหรือสัตว์จะปรากฏมีความแตกต่างกันอย่างที่เราเรียกว่า ความแตกต่างเชิงปัจเจก (individual difference)

อย่างที่ Allport ได้กล่าวไว้นั้นนำพิจารณาแล้วคือ บุคลิกภาพของบุคคลเกิดขึ้นมาก่อนที่มนุษย์จะรู้จักภาษาหรือมีวัฒนธรรมที่จะพัฒนาเครื่องมือเครื่องมือต่าง ๆ เสียอีก ฉะนั้น บุคลิกภาพก็เกิดขึ้นในตัวบุคคลตั้งแต่อดีตโดยไม่จำเป็นต้องอาศัยวัฒนธรรมมากำหนด วัฒน-

ธรรมจะเป็นปัจจัยในการขัดเกลาพฤติกรรมของคนให้เป็นไปตามที่สังคมกำหนด แต่บุคคลก็จะมีแกนของบุคลิกที่เหนียวแน่นและความสอดคล้องอยู่ในตัวตลอดไป

ความหมายของบุคลิกภาพโดยนัยที่ว่า บุคลิกภาพหมายถึง "ทัศนคติ ค่านิยม ความคิดของบุคคลซึ่งสะสมและคงเส้นคงวาของบุคคล ซึ่งจะส่งผลให้เกิดพฤติกรรมที่คงเส้นคงวาของบุคคล" ถ้าหากทัศนคติและค่านิยมเหล่านั้นมาจากวัฒนธรรมซึ่งรวมถึงการใช้ภาษา ฉะนั้นแล้วเด็กทารกและลูกอ่อนของสัตว์ก็ไม่อาจกล่าวได้ว่ามีบุคลิกภาพตามความหมายข้างต้นแต่ถ้าความหมายของบุคลิกหมายถึง สิ่งซึ่งมีขึ้นในตัวบุคคลก่อนที่บุคคลนั้นจะเรียนรู้ภาษาพูด หรือพัฒนาความสามารถอย่างเช่น แนวคิดของ Allport พวกสัตว์ในกลุ่มไพรเมท (ได้แก่ ชิมแพนซี กอริลล่า)

ฉะนั้นบุคลิกในอดีตไม่จำเป็นที่จะต้องเกิดจากวัฒนธรรม แต่วัฒนธรรมจะเป็นส่วนที่มีอิทธิพลต่อบุคลิกของแต่ละบุคคล บุคลิกภาพก็คือสิ่งที่เกิดขึ้นในตัวบุคคลอย่างเหนียวแน่นและคงเส้นคงวาก็มีบุคลิกภาพได้เช่นกัน

วัฒนธรรม บุคคลและสังคม

โดยทั่วไปเมื่อเรากล่าวถึงวัฒนธรรมในกรอบความคิดที่ว่าเป็นรูปแบบของวิถีชีวิตที่มีลักษณะเฉพาะตัวของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง เช่น วัฒนธรรมไทยย่อมมีลักษณะเป็นเอกลักษณ์ ซึ่งจะสะท้อนให้เห็นในบุคลิกภาพของคนไทยแต่ละคน ในแง่ของลักษณะทางจิตวิทยาและลักษณะร่วมกันทางบุคลิกภาพ ทำให้คนไทยโดยรวมมีลักษณะร่วมกันในเรื่องอุปนิสัยประจำชาติ ฉะนั้นวัฒนธรรมจึงมีส่วนอย่างยิ่งในการสร้างสมบุคคลและสังคม (David Matsumoto 1996 : 18)

อย่างไรก็ตามแม้ว่าบุคคลจะมีลักษณะร่วมกันในฐานะสมาชิกของสังคมนั้น ๆ แต่ก็อาจเห็นความแตกต่างของปัจเจกบุคคลในส่วนของวัฒนธรรมได้เช่นกัน คือแตกต่างกันในเรื่อง ทัศนคติ ค่านิยม ความเชื่อ และพฤติกรรม และในทางกลับกัน เรื่องของทัศนคติ ค่านิยม ความเชื่อ และพฤติกรรมของบุคคลได้ถูกหลอมรวมเป็นวัฒนธรรมของสังคม ฉะนั้นสมาชิกของสังคมแต่ละคนจึงมีส่วนร่วมในการสร้างวัฒนธรรมและวัฒนธรรมก็สร้างสรรให้สังคมดำรงอยู่ได้

บรรทัดฐานต่าง ๆ ที่ได้มาจากวัฒนธรรม นอกจากจะเป็นส่วนที่เกี่ยวข้องและเป็นประโยชน์กับสังคมโดยรวมแล้ว ยังเกี่ยวข้องและเป็นประโยชน์กับบุคคลแต่ละคนในสังคม ดังนั้นหากพิจารณาในเชิงวิชาการ ส่วนหนึ่งวัฒนธรรมจะเกี่ยวข้องกับมานุษยวิทยาและสังคมวิทยาในฐานะเป็นมโนทัศน์มหภาค (macro concept) และเกี่ยวข้องกับจิตวิทยาในฐานะเป็นส่วนที่สร้างปัจเจกบุคคล (individual construct) หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือวัฒนธรรมมีความหมายในระดับมหภาค (macro level) ซึ่งจะมีอิทธิพลในระดับสังคม (social level) คือสะท้อนออกมาในบุคลิกภาพของคนในสังคมและมีความหมายในระดับปัจเจกบุคคล (individual level)

อิทธิพลของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่มีต่อบุคลิกภาพ

นักสังคมวิทยาและนักจิตวิทยาในปัจจุบัน ต่างให้ความสนใจและให้ความสำคัญกับวัฒนธรรม เพราะวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่กำหนดพฤติกรรมของมนุษย์ไปสู่เป้าหมายตามที่สังคมกำหนด ซึ่งจะไปสู่ความเป็นระเบียบในสังคม (Broom & Selznick 1963 : 134)

นอกจากนั้น วัฒนธรรมยังเป็นตัวประกอบที่สำคัญที่มีอิทธิพลต่อบุคลิกภาพของบุคคล Koller (1965 : 66 - 67) ได้ให้ทัศนะไว้ว่า วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นอย่างมีกฎเกณฑ์ และจะซึมซาบ (internalize) เข้าเป็นส่วนหนึ่งของบุคลิกภาพ วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่กำหนดบทบาทที่คาดหวังของบุคคล (role expectation) ว่าเมื่ออยู่ในบทบาทใดจะมีพฤติกรรมอย่างไร จึงจะเป็นที่ยอมรับของสังคม ด้วยเหตุนี้ วัฒนธรรมจึงเป็นสิ่งสำคัญที่อยู่เบื้องหลังความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล คอยควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในสังคมให้เป็นไปในทางเดียวกันและสอดคล้องต้องกัน เนื่องจากวัฒนธรรมเป็นส่วนผสมผสานของค่านิยม ทัศนคติ ความเชื่อ อุดมคติ เป็นต้น ฉะนั้น การศึกษาวัฒนธรรมจะช่วยให้เข้าใจพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมนั้น ๆ รวมทั้งบุคลิกภาพทางสังคมของสมาชิกด้วย

วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่เรียนรู้กันได้และเป็นสิ่งไม่คงที่ ปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมที่มีผลต่อบุคลิกภาพทางสังคมก็คือการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน (acculturation) และการเผยแพร่วัฒนธรรม (cultural diffusion) ซึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคมในระดับมหภาคและจุลภาค กล่าวคือทั้งในส่วนปัจเจกบุคคล และบุคลิกภาพในสังคมโดยรวม

การผสมผสานทางวัฒนธรรม เป็นการรับเอาวัฒนธรรมของสังคมอื่นมาปฏิบัติ จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของพฤติกรรมที่ปฏิบัติกันปกติ การติดต่อสัมพันธ์กันระหว่างสังคมหนึ่งกับอีกสังคมหนึ่งเป็นช่องทางที่รับเอาวัฒนธรรมมาผสมผสานกันในแต่ละฝ่าย อย่างไรก็ตามแต่ละสังคมย่อมจะรักษาวัฒนธรรมของตนไว้เพื่อแสดงความเป็นเอกลักษณ์ประจำชาติของตน

ส่วนการเผยแพร่วัฒนธรรม เกิดขึ้นเนื่องจากวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ไม่คงที่ ครอบคลุมที่มนุษย์ผู้สร้างวัฒนธรรมก็ไม่หยุดนิ่ง นอกจากนั้นด้วยเทคโนโลยีสื่อสารสมัยใหม่เป็นช่องทางช่วยให้การเผยแพร่วัฒนธรรมเป็นไปอย่างรวดเร็ว ดังที่เรียกกันว่า ยุคของโลกไร้พรมแดน การเผยแพร่วัฒนธรรมเป็นไปได้ทั้งด้านวัตถุและอวัตถุ ฉะนั้นในปัจจุบันแม้จะมีความแตกต่างในเฉพาะสังคม แต่ก็อาจมองเห็นลักษณะร่วมที่เป็นสากลได้ ซึ่งสอดคล้องกับที่ Ralph Linton ให้ทัศนะไว้ว่า วัฒนธรรมพื้นเมืองหรือวัฒนธรรมดั้งเดิมของชนชาติใดก็ตาม จะมีอยู่เพียงไม่เกิน 10 เปอร์เซนต์ของวัฒนธรรมที่ชาตินั้นมีอยู่ทั้งหมด

ผลของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่มีต่อบุคลิกภาพอาจเป็นไปในทางบวกและลบ ในทางบวกนั้นจะส่งผลให้สมาชิกของสังคมมีความคิดกว้างไกล ไม่เห็นการเปลี่ยนแปลงเป็นเรื่องเลวร้ายหรือต้องต่อต้าน แต่กลับมองว่าการเปลี่ยนแปลงจะช่วยพัฒนาสังคมให้ดีขึ้น ส่วนในทางลบนั้น การเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากวัฒนธรรมอาจทำให้จารีตประเพณีและข้อผูกมัดต่าง ๆ ที่บุคคลยึดถือปฏิบัติลดน้อยลง บุคคลจะรู้สึกขาดความมั่นใจ ไม่แน่ใจว่าจะอะไรถูกอะไรผิด เช่น ผลการศึกษาของอิมิล เดอร์ไคม์ (Emile Durkheim) เรื่องการฆ่าตัวตาย สรุปได้ว่าสาเหตุสำคัญของการฆ่าตัวตายประการหนึ่งมาจากความไม่มั่นคงในวัฒนธรรม (Simpson 1951 : 342) ด้วยเหตุนี้ ในหลาย ๆ ประเทศ จึงให้ความสนใจว่าการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่ก่อให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับบุคลิกภาพของสมาชิกในสังคม เช่น สหรัฐอเมริกา ญี่ปุ่น

ในระยะ 3 ทศวรรษที่ผ่านมา สภาพสังคมและวัฒนธรรมไทยได้มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว และกระทบต่อบุคลิกภาพของคนไทยโดยรวมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทั้งนี้เนื่องจากเรารับเอาความเจริญและอารยธรรมตะวันตกเข้ามา และยอมรับแบบแผนต่าง ๆ ทั้งด้านการเมือง การปกครอง การศึกษา และเศรษฐกิจ เป็นต้น ปัจจัยดังกล่าวมีส่วนทำให้นุคลิกภาพของคนไทยเปลี่ยนแปลง ดังจะเห็นได้จากกรณีดังต่อไปนี้

- การที่เด็กตัดสินใจด้วยตนเองในปัจจุบันมีจำนวนมากขึ้นและปรากฏเห็นได้ชัด โดยที่กลุ่มเด็กหรือกลุ่มวัยรุ่นหันมายึดถือรูปแบบการดำเนินชีวิตแบบตะวันตก เนื่องจากวิถีการอบรมเลี้ยงดูของครอบครัวสมัยใหม่รับเอารูปแบบตะวันตก และระบบการศึกษาในปัจจุบันเป็นการศึกษาเพื่อประชาธิปไตย จึงเปิดโอกาสให้เด็กหัดคิด หัดทำ และแสดงความคิดเห็นด้วยตนเอง ซึ่งแตกต่างจากคนรุ่นก่อนซึ่งจะพยายามรักษากรอบประเพณีเดิมของวัฒนธรรมแบบเชื้อพืงผู้อาวุโส เช่น ปู่ ย่า ตา ยาย พ่อ แม่

- การลงโทษเด็กเมื่อกระทำผิดแต่ก่อนนิยมการเชียนตีเพื่อให้เด็กเข็ดหลาบ จะได้ไม่กระทำผิดซ้ำอีก ซึ่งมีคำพังเพยโบราณสนับสนุนว่า "รักวัวให้ผูก รักลูกให้ตี" แต่ในปัจจุบันนี้ไม่ส่งเสริมการลงโทษโดยการเชียนตี แต่จะนำความรู้ทางด้านจิตวิทยาสมัยใหม่มาประยุกต์ใช้เพื่อให้เกิดความเข้าใจถึงจิตใจ และการพัฒนาการของเด็ก ๆ ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันทั้งทางครอบครัวและทางโรงเรียนต่าง ๆ

- การปล่อยให้อิสระแก่เด็กสาวออกไปนอกบ้านลำพังในปัจจุบันค่อนข้างจะเป็นเรื่องปกติวิสัย ความคิดที่ว่าเป็นสาวเป็นนาง จะไปไหนต้องระวังตัวนั้นลดความสำคัญลงไป กลุ่มเด็กสาวสมัยใหม่ต้องการอิสรภาพตามแบบตะวันตก ค่านิยมของอิสรภาพกำลังเข้ามามีบทบาทกับการอบรมเลี้ยงดูเด็กในสังคมไทย และอีกประการหนึ่งเด็กสาวในปัจจุบันก็มีความจำเป็นที่จะต้องไปไหนมาไหนอย่างอิสระมากกว่าแต่ก่อน เช่น การไปเรียนหนังสือ ก็คุ้นเคยกับการไปกลับคนเดียว เนื่องจากผู้ปกครองไม่สามารถไปรับส่งได้เพราะก็มีหน้าที่การงานผูกมัดอยู่

จากตัวอย่างดังกล่าวจะเห็นได้ว่าค่านิยมบางอย่างที่เป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินชีวิตในสังคมได้เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งก็ส่งผลต่อรูปแบบของพฤติกรรมและบุคลิกภาพของสมาชิกในสังคม ฉะนั้นมนุษย์กับวัฒนธรรมย่อมเป็นของคู่กันแยกจากกันไม่ได้ มนุษย์เป็นผู้สร้างวัฒนธรรม และในทำนองเดียวกับวัฒนธรรมก็สร้าง (พฤติกรรม) มนุษย์

บุคลิกภาพและการปรับตัว

บุคคลจะปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อมแตกต่างกัน เนื่องจากได้รับอิทธิพลจากการมีความสัมพันธ์กับบุคคลอื่น อิทธิพลจากการศึกษา อิทธิพลของภูมิหลังทางสังคมและครอบครัว บุคลิกภาพจึงเปรียบเหมือนเครื่องสะท้อนองค์ประกอบต่าง ๆ ของบุคคล ได้แก่ ด้านกายภาพ เช่น รูปร่างหน้าตา ด้านสังคม เช่น นิสัย ความสนใจ ค่านิยม ฯลฯ ฉะนั้นการที่จะเข้าใจบุคลิกภาพของบุคคลเราจะต้องเข้าใจปัจจัยด้านชีววิทยา และอิทธิพลทางสังคม ซึ่งถ่ายทอดสู่บุคคลโดยกระบวนการเรียนรู้ และกระบวนการอบรมขัดเกลาทางสังคม (Socialization)

ข้อโต้แย้งระหว่างความคิดที่ว่าบุคลิกภาพถูกกำหนดโดยพันธุกรรม หรือโดยอิทธิพลของสังคม ยังคงเป็นเรื่องที่ถกเถียงกัน แต่สิ่งที่ควรรยอมรับกันประเด็นหนึ่งก็คือความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะที่ได้มาแต่กำเนิดและสิ่งที่ได้จากสภาพการณ์ทางสังคมเป็นเรื่องที่ปรากฏอยู่ในแต่ละบุคคล ซึ่งเป็นเรื่องซับซ้อนและมีผลต่อความเจริญเติบโตและพัฒนาการของบุคคล เพราะมนุษย์ต้องพึ่งพาอาศัยและได้รับการอบรมเลี้ยงดูเป็นระยะเวลาที่ยาวนานกว่าที่จะช่วยเหลือพึ่งพาตนเองได้ ไม่ใช่จะเจริญเติบโตตามธรรมชาติแต่เพียงอย่างเดียว วิถีทางที่แต่ละบุคคลรับรู้และโต้ตอบสิ่งต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลต่อบุคคลนั้นมีความสำคัญและมีบทบาทอย่างมากต่อการกำหนดบุคลิกภาพ

ขณะที่วัฒนธรรมได้รับการกล่าวอ้างว่า เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาและไม่หยุดนิ่งอยู่กับที่ บุคลิกภาพของบุคคลก็เช่นเดียวกัน หากเราลองพิจารณามุขบุคลิกภาพของบุคคลคนหนึ่ง ก็จะเห็นการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น เช่น ความคิดเห็นทางการเมืองเปลี่ยนแปลงไป รสนิยมเปลี่ยนแปลงไป เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ขณะเดียวกันบางสิ่งบางอย่างของบุคลิกภาพจะคงที่ไม่เปลี่ยนแปลง ซึ่งนั่นก็คือ ของบุคลิกภาพเฉพาะของบุคคลนั้น ซึ่งทำให้บุคคลมีพฤติกรรมคงที่และแสดงออกในทุกที่ทุกเวลา เช่น เป็นคนอารมณ์เสื่อง่าย เป็นคนใจเย็น เป็นต้น